

Kolláth Anna

Magyar nyelvészeti kutatások a Maribori Egyetemen

1. Hiába írunk még augusztust, a szeptember, az ősz, s ezzel az új iskolaév közeledtét megannyi apróbb-nagyobb jelből érezzük. A Maribori Egyetem Pedagógiai Karának Magyar Nyelv és Irodalom Intézetében az október elején kezdődő tanév nem nevezhető szokványosnak: a jubileumok éve lesz. 1981 tavaszán, tehát 15 éve alakult meg a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 30 éves az Intézet keretein belül működő Magyar Nyelvi lektorátus, valamint 35 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken.

2. Szinte közhelyként hat ma már az a tény, hogy a kétnyelvű oktatás a muravidéki 10 ezres magyarság fennmaradásának egyik legfontosabb feltétele. Mindig is az volt a lektorátus egyik feladata, hogy a kétnyelvű területéről jött, különböző szakos, magyar egyetemi hallgatók anyanyelvi műveltségét fejlessze, tudatosítsa, a mai magyar köznyelviség irányába terelje. Kettős céllal végezték és végzik a lektorok ezt a munkát: nemcsak az anyanyelv minél tökéletesebb birtoklását kívánjuk elérni a hallgatókban, de bízunk benne, hogy ezáltal a környezetnyelvet is más szemmel nézik, és nyitottabbak lesznek az idegen nyelv(ek) elsajátítására is.

A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék megalakulásával vezetője dr. Varga József rendkívüli egyetemi tanár - még kedvezőbb helyzet alakult ki a Muravidék magyar értelmiségi rétegének erősítésében. A tanszék a kétnyelvű oktatás alfája és omegája: hallgatóink a kétnyelvű középiskolákból jönnek, s nem minden esetben magyar anyanyelvűek, diplomásaink oda mehetnek vissza tanítani.

A maribori magyar lektor - szinte a kezdetektől fogva nyelvész volt. Ez az igény erősödött a tanszék megalakulása óta, hiszen a tanszékvezető is, a tanársegéd kolléga is irodalmár, így a nyelvészeti órákat a lektorok tartották. A helyzet változott az 1993-94-es tanév óta: először szombathelyi nyelvész kollégák segítettek, majd az elmúlt tanévtől az egyetem alkalmazásában a tanszék vendégoktatója dr. Bokor József rendkívüli egyetemi tanár. A lektor munkája és felelőssége tehát csökkent a szakos képzésben, viszont az egyéb szakos egyetemi hallgatók oktatásában egyre több a feladat.

3. Az oktatási teendők ellátása mellett a tudományos kutatás, az elért eredmények publikálása mindig is erőssége volt a maribori lektoroknak. 1981-től kezdődően módomban állt bepillantani a lektorok tudományos tevékenységébe. (Ezúton szeretnék köszönetet mondani elődeimnek: dr. Guttmann Miklós, dr. Bokor József és dr. Molnár Zoltán kandidátusoknak, hogy munkásságuk részletes bibliográfiáját rendelkezésemre bocsátották.) 6

önálló kiadvány, 60 tanulmány, illetve szakcikk, több mint 30 tudományos előadás, közel 220 ismeretterjesztő írás és 2 kandidátusi értekezés fémjelzi a maribori magyar lektorok munkáját az elmúlt 15 évben. A kutatások zömmel dialektológiai témájúak, a muravidéki magyarság nyelvének szocio- és pszicholingvisztikai aspektusú feldolgozása kezdődött meg, és folyik tovább, egyre szélesebb körben, egyre modernebb módszerrel. A nyelvjáráskutatás nagyon szerencsés módon kiegészül névtani és módszertani jellegű tudományos tevékenységgel, ez nagyrészt dr. Varga József tanszékvezető nevéhez fűződik. Legsürgetőbb dolgunk a kétnyelvű oktatás módszertanának fejlesztése, összefoglalása olyan formában, hogy a gyakorló tanárok útmutatónak, valamiféle kézikönyvnek tekinthessék a mindig változó nyelvi helyzetben is. Remélem, hogy egy év múlva már ennek sikeréről is beszámolhatok Önöknek a jubileumi év rendezvényeivel együtt.

4. E rövid áttekintés után egy kis ízelítőt szeretnék adni saját kutatómunkámból, úgy, ahogy azt korábban kollégáim is megtették.

A szakirodalom teljesen egyetért abban, hogy a magyar dialektológia kezdeteitől fogva szociolingvisztikai szempontokat is felhasznált mind az adatgyűjtő, mind pedig az adatfeldolgozó munkákban; s ha a mai kutatásokat szemügyre vesszük, láthatjuk e tendencia erősödését. A nyelvföldrajzi szempontok kiegészülnek szociolingvisztikai aspektusokkal; ezt a vonalat a kommunikatív dialektológia jelenti, amelynek középpontjában a *a nyelvi viselkedés* áll (Kiss J. II. Dial.Szimp. Szombathely, 1990. Szerk.: Szabó G., 37. 1.). A nyelvjáráskutatás egyre inkább élőnyelvi (vagy beszélt nyelvi) kutatássá válik, hiszen ezt követeli meg napjaink nyelvi valósága. Az a tény, hogy a falun élő ember ma már kettősnyelvű (diglott, sokszor poliglott), régóta meghatározója a dialektológiai munkáknak, új lehetőségeket adva, új irányokat szabva a gyűjtésben és a feldolgozásban egyaránt. A nyelvi viselkedés központba kerülésével a szociolingvisztikai megközelítést kiegészítik, sőt, sok esetben felül is múlhatják a pszicholingvisztikai szempontok. Mint ahogy a nyelvművelésben az emberközpontúság arányeltolódás a nyelvember (inkább: ember és nyelv) viszonyának vizsgálatában az ember javára, úgy jelent a kommunikatív dialektológia is eltolódást a beszélő irányába a nyelvi viselkedés tanulmányozásával.

5. Évek óta foglalkoztat a nyelvi magatartás (nyelvi viselkedés) problémája. Elsődlegesen az adatközlők nyelvjárásiasságának fokát vizsgáltam (v.ö.. Balogh L.. MNy. 1978. 489, G. Varga Gy.: In: A magyar nyelv rétegződése. Szerk.: Kiss J. és Szűcs L. II. 976.), mert ezt tartom a nyelvi viselkedés számokban is megragadható, azaz objektív összetevőjének. A nyelvi viselkedés vizsgálatához a magam részéről mindig az irányított beszélgetéseket tartottam alkalmasabbnak még akkor is, pontosabban: talán

éppen azért, mert ma már teljesen egyértelmű, hogy "szinte csak kevert jellegű szövegek" születnek ilyenkor köznyelvi, nyelvjárási és rétegnyelvi beütésekkel (Sebestyén Á.: MNy. 1987. 510.). Annak megállapítása, hogy az illető adatközlő akkor, abban a beszédhelyzetben miért azt a nyelvváltozatot produkálta, és miért vált és milyen újabb variációra vált a szituáció megváltozásával, nagyon bonyolult folyamat.

A kérdőfüzetes (kérdőíves) gyűjtés módszerét tökéletesen kidolgozták az atlaszgyűjtők. (Lőrincze L.. Az anyaggyűjtés módszere. In: A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti módszertani kérdései. Szerk.: Deme L. és Imre S. Bp., 1975. 67-123.). A szókészleti vizsgálatok anyagának elemzésében tapasztalataim szerint - a főszerepet a gyűjtött anyag játszotta, s a szituációra néhány aprónak tűnő dolog utalt, pl. . az aktív indirekt módszer néha felváltja a direkt, azaz ki kell mondania a gyűjtőnek a vár szót, ha nem érkezik válasz a kérdésre. Ilyenkor egy I betű jelzi az adat után az informátoros választ (Szabó G.. In: Vasi Szemle 1980/I. 104- 139.). Az adattárakban találkoztam már a H betűs megjelöléssel is (hibás adat) azokban az esetekben, ha az adatközlők félreértették a kérdést, s más szóval feleltek. Leginkább ezek az esetek inspiráltak arra, hogy megvizsgáljam, milyen válaszok érkeznek a feltett kérdésekre: azonosak-e a címszóval, vagy eltérnek ettől. Munkámban a tanszékünkön már régóta jól bevált Szókészleti Kérdőfüzetet használtam (Összeállította: Szabó G.). A kérdőfüzetes gyűjtés nagyon érdekes beszédhelyzet; adva van ugyanis egy kérdőfüzet (szakember(ek) állít(ják) össze nagy körültekintéssel, hozzáértéssel, és bizony: sok munkával, a kérdőfüzetben x db címszó a rá vonatkozó kérdésekkel. A gyűjtő (szerencsés esetben ugyancsak szakember) felteszi a kérdést (felolvassa, ha még nem tudja kívülről), érthetően, pontosan az optimális válasz reményében. Mi az optimális válasz? A kérdőfüzet címszava; pl.: 24. kérdés : Öblítés után, kitergetés előtt mit csinál az asszony a ruhával? *A kicsavarja* igealak a várt válasz, az esetek többségében ezt is kapjuk. De eltérés a címszótól bizonyos szempontból *a kicsavargya, kücsavargya* (ugyanazon tőnek különböző fokú nyelvjárásias változatai), vagy *a kifacsarja* igealak a lehetséges alaki variációival, de a mókkikitti válasz már másfajta eltérés, ám semmiképpen sem hiba. Az adatközlőnek ott, abban a helyzetben, a kérdés elhangzása után a mosásnak ez a folyamata jutott eszébe talán azért, mert ő így csinálta valamikor, esetleg még ma is így csinálja.

A gyűjtés során magára hagytam egy kicsit beszédpartnereimet a kérdés elhangzása után; az érdekelt, hogyan birkóznak meg a kérdés-felelet nem éppen kellemes, sokakat az iskolai módszerekre emlékeztető jelenségével. Az érdekelt, mi történik - a válaszadás szintjén - a kérdés elhangzása után. Válaszol-e közvetlenül (direkt válasz = *dir*), vagy segítségre szorul (indirekt válasz - *indir*). Válaszolt-e egyáltalán a kérdésre? Ha a rákérdezés után sincs

felelet, akkor azt N-nel jelöltem (szituatív lexikai negatívum a szókincs szintjén). A továbbiakban a direkt válaszokkal foglalkoztam: ha a kérdőfüzet címszavát kaptam feleletül, V-vel jelöltem (várt válasz), ha attól bármilyen módon eltért, deviáns adatnak neveztem (D). Az elnevezés először szokatlannak tűnt a kriminológia deviancia-értelmezése miatt, fogadtatása sem volt teljesen egyértelmű, én viszont pontosabbnak tartom az eltérés-nél. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezek a devianciák szituatív devianciák, a kérdőfüzet címszava a hasonlítás alapja, a szituációs norma (v. ö.: Papp L.. In: A magyar nyelv rétegződése. Szerk.: Riss J. és *Szűcs L.* II. 750), ettől lehet eltérni grammatikai (hangtani-alaktani) szinten: (szituatív grammatikai devianciák); ezek az esetek az adatközlők nyelvjárásiasságának fokát mutathatják elsődlegesen; ugyanakkor eltérések mutatkozhatnak szóképzési síkon (szituatív lexikai devianciák), ennek oka a beszédhelyzet valamennyi tényezőjében kereshető és keresendő.

Objektív okoknak nevezhetnénk azokat, amelyek a kérdés pontatlan megfogalmazásában (v. ö.: Deme: i. m. 114-117.), a kérdező nem megfelelő nyelvi viselkedésében rejlenek. A szubjektív okok az adatközlő nyelvi kompetenciájában, adott emocionális fokában, pszichés állapotában, esetleges beszélői szándékában, a szituációs alkalmazkodási képességében keresendők (v. ö.: Papp L.. i. m. 736.).

Az eltérések (devianciák) csoportjaiból csak kettőt említek. Az első inkább tartalmi jellegű eltérés; az adatközlő ítéletet mond a kérdésben megfogalmazott jelenségről, értékeli, minősíti azt: pl.: a 203. kérdésre (Mit csinál az, aki nagyon sok mindent megenged gyermekének, minden óhaját teljesíti. mindig csak vele foglalkozik? Mit csinál a gyerekkel?) egyszer sem kaptam meg a *geggyüli* várt választ (lexikai negatívum más szóképzési síkon is). Helyette elhangzott a *rosszul neveli* (2, 3. adatközlő), *szereti a gyereket, kedveli* (1. adatközlő), játszik *vele* (5. adatközlő) minősítés az *elkényeztet*i szinoníma mellett. A *szunyó* nem *szunyó* 3. adatközlőm szerint, hanem *rosszalkodik*, s a 150. kérdésre (Hogy mondják, mit csinál az, aki a férjét, ismerősét korholja, állandóan a hibáit emlegeti?)- így válaszolt: *rossz szokás*. Nincs igaza? Az anya gyermekével *rosszat* tesz, ha fejét veri dühében (239. kérdés), és nem *megfejbeküli*.

A második csoport azokat az elérté válaszokat tartalmazza, amelyekben a kérdések egymásutánjának hatása érződik. Hogy ez formai deviancia-e, vagy inkább tartalmi, nem minden esetben egyértelmű. Például az 1. adatközlőnek a 217., 218. kérdésre adott válaszai szolgálnak:

217. Mit csinál a szunyó, milyen hangot ad, amikor repül? *Zümmög* volt a válasz (nem *dümmög*). A 218. kérdés : "Aki nem figyelmes, az otthon a lakásban az ajtót mindig nagy zajjal csukja be. Mit mondunk, mit csinál az ajtóval?" A válasz: *Zörgetve behajtja*, bevágja, *hogy elmenjen a szunyó*. Még

ha szándékos tréfalkozást feltételezünk is ebben az esetben a szavak mögött, akkor is értékes információt kaptunk az adatközlő szavakészségéről, esetleges nyelvi humoráról.

6. A devianciákon kívül az adatközlők kommentárjait, a gyűjtő segítő kérdéseinek hatását elemzem az utóbbi időben. Első éves magyar szakos hallgatóim kérdezték ki a már említett kérdőfüzetet muravidéki felnőtt magyaroktól.

Anyagukból nézzünk néhány példát! A 20 éves fiú (gyűjtő) első adatközlője (76 éves férfi) a 10 kérdésre (Mi a neve annak a töknek, amelyet ősszel vagy télen darabokra vágva megsütnek?) a *disznutök* választ adta- Hallgatóm segített: *tuggya*, az *embörök* szoktyák *mögénni*, és meglett az eredmény: *selömtök*. A 144. kérdés elhangzása után (Hogy mondják azt a gyereket, aki a falnak fordul, míg a többiek elbújnak, hogy ne lássa, ki merre ment?) a *szégyentlús* melléknév hangzott el. A segítő hozzáfűzés: "ez ögy játik" mcqhozta a jó választ: *aja*, *szunyu*.

Másik hallgatóm 62 éves nő adatközlője nem fukarkodott a megjegyzésekkel. A 127. kérdés a *csicskenye* szót írja körül, erre válasza már minősítés is egyben: *töa izs van belüle, várgy* csak: *höcsödli a falusi neve*, ugyanígy a 171. kérdés esetében (Hogy mondják, milyen az a férfi, akinek nincs és nem is lehet gyereke?) "*falusiassan paszkonca*" a válasz, de ismeri a magtalan szót is. Említésre méltó még a 241. kérdésre adott *krumplis¹észta*, amelyet a *granad¹ermars* változat követett minden rákérdezés nélkül az "*ez a réndés nevő*" kiegészítéssel.

Egy 63 éves hosszufalui asszony a 21. kérdésre (Mi az, amit az ágyban a fej alá tesznek?) a *vánkos* szóval válaszolt. Rákérdezés után kifejtette: "*a párna az alattang van vaGy v¹ot; itten párnán feküttünk, vánkorsz v¹ot a fejenk alatt, dunyháve mék takarusztunk; mer a magyarok a vánkost mongyák párnának, de mi nem*".

7. A példákat tovább sorolhatnám, de inkább valamiféle összegzéssel tartozom még a témával kapcsolatban. Tisztában vagyok azzal, hogy ilyen és ehhez hasonló megjegyzésekkel, nyelvileg néha megdöbbenő, máskor szívet melengető, sokszor mosolygásra, nevetésre ingerlő válaszokkal valamennyi gyűjtő találkozott már és találkozni fog ezek után is. A kérdésfelelet szituáció, ez az iskolásnak tűnő dialógus legyőzetik előbb vagy utóbb a két beszédpartner együttműködése által. A kérdező úgy irányítja a helyzetet, hogy közben háttérbe vonul. S a főszerep a válaszadóé, hiszen az ő nyelvhasználatára, esetleg ezen keresztül egy egész közösségre vagyunk kíváncsiak. A kérdőíves gyűjtéssel keletkezett korpusz is legalább kétféle szempontból adhat információkat a beszélők nyelvi viselkedésére vonatkozóan: természetesen kimutatható az illető nyelvjárásiasságának mértéke (Dialektniveau), ez elsődlegesen minőségi mutató; másrészt a

válaszok mennyisége, az eltérések (devianciák), a feleleteket kiegészítő, magyarázó megjegyzések, a beszélőnek saját tudására, képességeire vonatkozó hozzáfűzéseit megmutatnak egyfajta beszédhez, helyesebben: beszédshituációhoz való viszonyulást. Nem az a cél, hogy az adatközlő minél archaikusabban beszéljen, hanem az, hogy minél természetesebb legyen, hogy függetleníteni tudja magát a mesterséges beszédhelyzettől, hogy elfeledje a magnót, s a kérdések valamiféle élményekké váljanak képzeletében.

A feldolgozott kazetták arról tanúskodnak, hogy nemcsak én, hanem hallgatóságim is, adatközlők is élvezték a gyűjtést. Bízom benne, hogy sokat tanultak a munka során. Gyarapodott szókincsük, talán még jobban mélyült magyarságtudatuk, hiszen láthatták: a nyelvjárás a köznyelvvél azonos rangú nyelvváltozat, semmivel sem értéktelenebb, sőt megőrizendő, hagyományozandó, csak megfelelő módon kell vele bánni.